

УДК 821.111(73):82-1:81'367

ОСОБЛИВОСТІ РИТМІКО-СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТІВ СУЧАСНОЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ КОНКРЕТНОЇ ПОЕЗІЇ

Шевельова-Гаркуша Н.В., к.філол.н.,
старший викладач,
Херсонський державний університет

У статті представлено аналіз ритміко-синтаксичної організації американських візуальних поетичних текстів, графічні знаки яких репрезентують предмети та явища картини світу. У результаті дослідження було виділено функціональні особливості ритму, спричиненого асиметричною сегментацією рядків та порушенням синтаксичного ізометризму.

Ключові слова: знак, варіант/інваріант, візуалізація, іконічність, динамізація, принцип монтажу.

В статье представлен анализ ритмико-синтаксической организации американских поэтических текстов, графические знаки которых представляют предметы и явления картины мира. В результате исследования были выделены функциональные особенности ритма, вызванного сегментацией стихов и нарушением синтаксического изометризма.

Ключевые слова: знак, вариант/инвариант, визуализация, иконичность, динамизация, принцип монтажа.

Shevelyova-Garkusha N.V. THE PECULIARITIES OF RHYTHMIC AND SYNTACTIC ORGANIZATION OF MODERN AMERICAN CONCRETE POETIC TEXTS

This article focuses on revealing peculiarities of the rhythmic and syntactic organization of concrete poetic texts. It is concluded that the graphic signs represent subjects and phenomena. The main functional features of rhythm were marked on the basis of line segmentation and violation of syntactic isometrics.

Key words: sign, variant/invariant, visualization, iconicity, dynamics, montage principle.

Головна відмінність сучасної поезії полягає в індивідуалізації ліричного висловлювання та в індивідуальному використанні ритміко-синтаксичних та графічних засобів поетичного мовлення. Конкретна поезія – це напрям експериментальної поезії, основна ідея якого полягає у сенсорному сприйнятті слова, віршового рядка, строфи чи поетичного тексту в цілому. Конкретна поезія, як правило, заснована на прийомах *іконічної номінації*, графічній побудові форми слова, фрази, тексту з метою відображення певних властивостей описаного у вірші об'єкту [7, с. 4].

Отже, **об'єктом дослідження** є ритміко-синтаксична та графічна організація текстів сучасної американської поезії. Предметом дослідження є семантичні та функціональні особливості організації віршованого графічного мовлення.

Мета статті полягає у виявленні ритміко-синтаксичного та семантичного потенціалу візуальної графіки сучасної американської поезії, яка складає матеріал нашого дослідження. Це уможливує виділення таких поставлених нами завдань:

1) систематизувати дослідження філозофів античної поезики, представників фор-

мального та структурного напрямів щодо ритміко-синтаксичної та графічної побудови віршів;

2) охарактеризувати організацію візуальної поезії на основі параметрів ритміко-синтаксичної одиниці;

3) визначити основні функції ритміко-синтаксичних фігур, прийомів графічних і фігурних текстів.

Графічна форма запису вірша провокувала динамізацію сприйняття ще з античності. Багато експериментальних форм поезії (паліндроми, омограми, акровірші тощо) актуалізувалися такими античними поетами, як Лавсоній, Парфїрій, Симмій [7, с. 20]. На більш пізньому етапі розвитку лінгвістичної думки роль ритміко-синтаксичних та графічних засобів у процесі текстового сприйняття розглядали представники формальної поезики (Б.В. Томашевський, Л.І. Тимофєєв, Б.М. Ейхенбаум, В.М. Жирмунський, Ю.М. Тинянов, В.Б. Шкловський, Р.Й. Якобсон, Г.О. Шенгелі, Й.М. Брик) та структуралісти, зокрема дослідники семіотичного напрямку (Б.М. Гаспаров, Ю.М. Лотман, Р.Й. Якобсон, Ч. Пірс), лінгвопоетики (М.Л. Гаспаров, Г.В. Скулачова) та лінгвосинергетики (Г.Г. Москальчук, К.І. Белоусов) [9, с. 206].

Слідом за структуралістами ми розрізняємо вірші *графічного порядку* (які активізують просторове розташування мовних одиниць) та *фігурного порядку* (які ілюструють вербальне повідомлення тексту). Візуальна поезія є продуктом реалізації поетичної форми мислення, яке, на відміну від лінійної, просторово нелокалізованої прози, прагне передати цілісний візуально осяжний досвід [6, с. 21; 7, с. 23].

На початку ХХ століття поети-модерністи відмовляються від традиційних способів літературної поетики, від загальноприйнятих ритміко-синтаксичних та строфічних меж, ініціюючи візуальну сторону поетичних текстів. Прикладами сучасної американської візуальної поезії є поетичні тексти Е.Е. Камінгса, Д. Томаса, М. Свенсона, У. Стівенса, Дж. Холандера, Е. Паунд, Ч. Буковскі та інших.

Візуальні тексти читач сприймає на двох етапах: 1) *симультанному*, який полягає у миттєвому «прочитанні» графічної форми вірша та 2) *сукцесивному*, коли текст розгортається поступово [6, с. 43-44].

Конструктивним принципом віршового мовлення, на думку структуралістів, зокрема Р.Й. Якобсона, є *вертикальний ритм*, тобто ритм закономірно повторюваних, узгоджених між собою рядків, які виступають *ритміко-синтаксичними одиницями* вірша (за термінологією О.А. Потебні, *синтаксичними стопами*), вираженими певною синтаксичною конструкцією чи реченням [3, с. 18].

Оскільки основними *параметрами віршованих рядків* є 1) синтаксична організація та 2) довжина (композиційна будова), в основі ритму класичного поетичного мовлення лежать граматичний, синтаксичний паралелізм (*синтаксичний ізометризм*) як різновид повтору, який продукує граматичний, *синтаксичний ритм*, та пропорційність рядків чи синтагм, їх симетричність, яка утворює *композиційний ритм*. Це дає підставу виділяти *синтаксичну ознаку* в рядках та їх *композиційну побудову* як основу ритму, оскільки організація віршових рядків базується на їх схожості [2, с. 56].

Взаємодія рядків, які повторюються за синтаксичною та композиційною будовою, утворює *інваріанти* – *ритміко-синтаксичні кліше* та *формули* – у результаті закономірної послідовності ритмізованих членів словосполучення чи речення (з лексичними повторами, які містяться у формулах) і сприймається читачем як *норма* (М.Л. Гаспаров).

Рядок (інваріантна структура) складає певну *ритміко-синтаксичну «матрицю»*, на яку накладаються мовні одиниці на вербальних етапах текстотворення з відповідним гармонічним, дещо монотонним та одноманітним ритмічним малюнком. Рядки графічного тексту американської поезії ХХ століття, на відміну від класичної поезії, є синтаксично неузгодженими (аграматичними) та нерівномірними (асиметричними) по відношенню до унормованих, пропорційних рядків. Такі рядки є *варіативними* порівняно з іншими, узгодженими, внаслідок відхилення від норми [2, с. 38; 3, с. 10].

Отже, на відміну від класичних віршів, основою для яких слугує принцип *симетрії* з характерними для рядків ознаками повторюваності, пропорційності та впорядкованості, графічні тексти характеризуються асиметричною та аграматичною ритміко-синтаксичною організацією рядків.

Відповідно до умовно-графічної просторової симетрії віршів, виокремлюємо, слідом за Н.О. Абієвою, *«сигнальну систему першого рівня»* – традиційний для поетичного тексту «стовпчик» та *«сигнальну систему другого рівня»* – симетричні та асиметричні групи нерівних за довжиною рядків у різних комбінаціях, які є характерними для графічної та фігурної поезії [6, с. 18].

На думку структуралістів, зокрема Ч. Пірса, на симультанному етапі сприйняття графічні тексти відсилають читача до предмету, який описується у вірші, на основі трьох типів асоціацій: *іконічної* (у результаті зв'язку знака (позначувального, форми) із позначуваним ним об'єктом (референтом) унаслідок їх зовнішньої схожості), *індексальної* (на основі реально існуючого в природі між формою та об'єктом зв'язку) чи *символічної* (на основі конвенційного зв'язку між фігурою-знаком та об'єктом, до якого цей знак відноситься). Ритміко-синтаксичні прийоми візуальних текстів, на думку Ч.Пірса, здатні передавати ідею та зміст тексту [5, с. 50, 91-96].

Отже, візуальний текст являє собою єдине графічне ціле, яке можна читати в довільному порядку, у будь-якій послідовності, тому що він позбавлений чіткої лінійної фіксації слів та словосполучень. Основним у побудові цих віршів є *принцип монтажу*. Така поезія в роботах Р. Арнхейма, І.С. Васильєва, В.Г. Кулакова отримала назву *конкретної* [6, с. 42]. Деякі з фігурних віршів можуть сприяти нелінійному розгортанню тексту (напр., 2 стовпчики тощо) [7, с. 28]. Одним із

найбільш уживаних типів сегментації тексту є розташування рядків за принципом так званої «дробинки», яка зазвичай відповідає мотиву «сходження», «руху зверху вниз» у смисловій ієрархії і створює, таким чином, стакатопо-дібний, нерівний *ламінальний ритм*.

У результаті порушення закономірності організації ритміко-синтаксичної єдності (неузгодженості, незв'язності рядків за В. Шкловським, Б. Ейхенбаумом) та норм композиційної побудови рядки в сучасній американській графічній поезії виконують такі функції:

1) *ритмоутворювальну функцію*: ритм у поетичному тексті поєднує слова та словосполучення, перетворюючи послідовність знаків на єдину «*ритміко-синтаксичну хвилю*» [8, с. 48]. На думку формалістів, віршовий рядок може бути зрозумілим із ритмічного руху [1, с. 16], але ритм авангардного поетичного тексту деформується графікою, а отже є стакатоподібним, уривчастим, варіативним, рваним та неочікуваним у результаті порушення основних принципів поетичного мовлення – *принципу співвіднесення рядків та їх пропорційності* [3, с. 166; 6, с. 45];

2) *жанровизначальну функцію*, роль якої полягає в диференціації жанрів поетичних текстів за критеріями довжини та синтаксичного ізометризму. Візуальна поезія, на відміну від так званих інших жанрів (напр., оди, поеми тощо), що тяжіють до монолітного типу графіки з граматично-симетричними конструкціями та монотонним, рівномірним *ламінальним ритмом*, має «ігровий», експериментальний характер завдяки граматичним та асиметричним конструкціям, які уможливають появу нерівного, кривого ритму [3, с. 16];

3) *смислоутворювальну функцію*, яка полягає в тому, що візуалізація продукує не тільки додатковий (візуальний) план, але й посилює (динамізує) ритміко-синтаксичні одиниці поетичного тексту [7, с. 250]. На думку структуралістів, ускладнений та контрастний ритм візуальної поезії як смислоутворювальна одиниця виражає смислові відтінки думки, продукуючи *семантичний ритм* та структуруючи нерівномірне членування мовленнєвого потоку [8, с. 22];

4) *функцію динамізації* (Ю.М. Тинянов) мовленнєвого матеріалу, яка реалізується за допомогою принципу виділення групи слів чи окремого слова при використанні таких ритміко-синтаксичних прийомів, як *поширення* (напр., різних видів повтору, синтаксичної тавтології, полісиндетону, емфатичних

та вставних конструкцій), *компресії* (напр., еліптизації, номіналізації, замовчування, асиндетону) та *пермутації* (напр., інверсії, дистантного розташування, відокремлення, анаколуфа), а також за допомогою прийомів паралелізму (анафористичного, епіфористичного, зворотного) та парцеляції. Візуалізація може ускладнюватися відсутністю розділових знаків, відмовою від капіталізації, шрифтовим різноманіттям, використанням «зарозумілого мовлення», еквівалентів поетичного тексту (графічних елементів) [3, с. 229-235; 7, с. 32], що змушує читача шукати прихований зміст протесту автора проти подій у соціумі та світі [4, с. 215-216].

Центральне місце в сучасній візуальній поезії займає *прийом анжамбеман*, який виконує *композиційну* (функцію побудови рядків, їх розташування) та *стилістичну* функцію, включаючи:

1) *функцію семантичного засобу виділення (висунення)* слів та маркування найбільш важливих для сюжетної дії епізодів;

2) *функцію «візитного» анжамбеман*, супроводжуючи появу героя як носія нової точки зору;

3) *функцію протиставлення* характерів, явищ тощо;

4) *функцію темпонаслідування* внаслідок використання «процесуальних анжамбеман» (висунення на початок/кінець рядка дієслівних форм);

5) *міметичну функцію*, яка передає моторне (кінетичне) відчуття дії, та *іконічну функцію*, що ілюструє, напр., рух у певному напрямку;

6) *функцію мовленнєвого оновлення фразеологізму*, знімаючи фігуративність висловлювання.

Анжамбеман ніби «розмиває» ритм, створюючи відчуття недискретного, квазіпрозаїчного потоку. Отже, в межах *ритмоутворювальної функції* виділяємо *функцію дестабілізації*, що руйнує ритмічну інерцію, дисонує та розподібноє поетичне мовлення візуального тексту з метою активізації уваги та сприйняття читача внаслідок спричиненої нелінійним розташуванням рядків та їх частин *амбівалентності* (двозначності) [3, с. 187-188]. Але регулярність та повторюваність прийому анжамбеман здатна встановлювати, у свою чергу, нову інерцію, монотонність, перетворюючись на ритмічну метафору топтання на місці, на тлі якої синтаксично завершені рядки сприймаються як порушення «інерції перенесень» (за термінологією Є.Г. Еткінд) [6, с. 109-149].

У результаті дослідження ми з'ясували, що конструктивним принципом віршованого графічного мовлення є вертикальний ритм, який продукується здебільшого асиметричною ритміко-синтаксичною організацією рядків, утворюючи при цьому рваний, стакатоподібний, нерівний, синкопічний ритмічний малюнок. Повнота змісту у фігурних та візуальних віршах досягається не тільки за рахунок синтаксичного ізометризму, основного на принципі паралелізму, але й унаслідок графічної сегментації рядків, яка характеризується непропорційністю та невпорядкованістю. З точки зору ритміко-синтаксичної структури рядки візуальної поезії представляють собою здебільшого варіативні утворення, які сприймаються як нерівномірні, як відхилення від норми. Так, виділяємо основні функції рядків, зокрема: 1) *смыслоутворювальну*, відповідно до якої візуалізація вірша утворює не тільки додатковий план (візуальний), але й актуалізує зміст ритміко-синтаксичних одиниць, 2) *жанровизначальну*, внаслідок якої відносимо графічну поезію до експериментальної, «ігрової» творчості, 3) *ритмоутворювальну*, яка дозволяє охарактеризувати сучасне поетичне мовлення як ускладнене та деформоване, 4) *функцію динамізації*, яка полягає у виділенні мовленевого матеріалу за допомогою стилістичних фігур та прийомів, серед яких центральне місце у графічній поезії займає ритміко-синтаксичний прийом анжамбеман, основною метою якого є дестабілізувати поетичне мов-

лення та семантично загострити найбільш важливі компоненти висловлювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брик О.М. Ритм и синтаксис / О.М. Брик // Новый Лэф. – 1927. – № 3–6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://philologos.narod.ru/classics/brik-rs.htm>.
2. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.
3. Москвин В.П. Теоретические основы стиховедения / В.П. Москвин. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 320 с.
4. Орлицкий Ю.Б. Преодолевший поэзию (Заметки о поэтике Всеволода Некрасова) / Ю.Б. Орлицкий // Новое литературное обозрение. – М., Издательство НЛО, 2009. – № 5. – С. 210–230.
5. Пирс Ч. Начала прагматизма / Ч. Пирс ; [пер. с англ., предисловие В.В. Кирюченко, М.В. Колопотина]. – СПб. : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – 352 с.
6. Степанов А.Г. Семантика стихотворной формы: Фигурная графика, строфика, enjambement : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.08 «Теория литературы, текстология» / А.Г. Степанов. – М. : РГБ, 2003. – 186 с.
7. Суховой Д.А. Графика современной русской поэзии : дисс. ... канд. филол. наук / Суховой Д.А. – СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т, 2008. – 271 с.
8. Чернышева Н.Ю. Ритм художественного текста как смыслообразующий фактор его понимания : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н.Ю. Чернышева. – Барнаул, Алтайский государственный университет, 2002. – 131 с.
9. Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика // Структурализм: «за» и «против» / Р.И. Якобсон. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–230.